
İSLÂM HUKUKUNDA “HEZL” KAVRAMI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ GÖRÜNÜMÜ

THE CONCEPT OF “HEZL” IN ISLAMIC LAW AND ITS APPEARANCE IN TURKISH LAW

Habibe İPEK

Milli Eğitim Bakanlığı
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
hilal_2506@outlook.com
ORCID ID: 0000-0001-5513-141X

Atf Gösterme: İPEK, Habibe, “İslâm Hukukunda ‘Hezl’ Kavramı ve Türk Hukukundaki Görünümü”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 2022 (10), s.123-141.

Geliş Tarihi:

3 Haziran 2022

Kabul Tarihi:

13 Haziran 2022

© 2022 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Hukukî bir işlemin gerçekleşmesi için gerekli olan iki unsur irade ve beyandır. Nitekim bir kişinin iradesi ile beyanı arasında uyumun olması gerekir. Fakat bazı tasarrufları gerçekleştirilirken kasıtlı ya da kasıtsız olarak irade ile iradeyi dışı vurma arasında bir çelişki olabilir. Bu durum fıkhîta hezl kavramı ile açıklanır. Hezl; boş laf veya latife yapan, sözün dinî hüküm ve netice terettüp etmesini kastetmeyen alaycının (müstehzinin) sözüne denir. Hezl kavramı İslâm hukukunda irade ve beyan arasındaki kasten uyumsuzluk hallerinden biri olarak hezl kavramı değerlendirilirken Türk hukukunda latife, zihni kayıt ve muvazaa kavramları ile değerlendirilir. Bu çalışmada İslâm hukukundaki hezl kavramı ve bu kavramın Türk hukukundaki görünümünün değerlendirilmesini yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Hukuku, Hezl, Türk Hukuku, Şaka, İrade, Beyan*

Abstract: The two elements which are necessary for a legal transaction to take place are willpower and declaration. There should be compliance between a person's will and their statement. But there may be an intentional or unintentional contradiction between willpower and outward expression of the will when carrying out certain implementations. This situation is explained by the concept of hezl in Jurisprudence. Hezl means the word of a sarcastic person who tells a stupid, empty word or joke which does not mean a religious judgment and conclusion. In Islamic law, the concept of hezl is considered one of the cases of deliberate incompatibility between will and declaration while in Turkish law, it is evaluated with the concepts of mental registration, joke and muvazaa. In this study, we will evaluate the concept of hezl in Islamic law and the appearance of this concept in Turkish law.

Keywords: *Islamic Law, Hezl, Turkish Law, Joke, Willpower, Declaration*

Giriş

İslâm hukukunda irade ve beyan, mükellefin hukuki tasarruflarında amacını ve rızasını ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. “bir şeyi uygulamak için belirlemek ve

ona doğru meyletmek,”¹ olarak tanımlanan irade, klasik fıkıh literatüründe “rıza ve ihtiyar”, günümüz kaynaklarında “iç irade ve dış irade” olarak kullanılmaktadır.² Buna göre kişinin iç dünyasındaki durumu dışarıya yansıtmadığı, yani beyan etmediği sürece hukuki bir bağlayıcılıktan söz edilemez. Bu sebeple irade ile beyan arasında bir uyumun söz konusu olması gerekir. Aksi durumda yapılacak olan tasarruf için birtakım etkiler ortaya çıkabilir. Nitekim irade ile beyan arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar bazen iradenin yokluğundan bazen de tarafların kasıtlı davranışlarından kaynaklanırken; bazı durumlarda, kasıtsız olarak ortaya çıkabilir.³ Binaenaleyh İslâm hukukunda irade ve beyan arasındaki kasten uyumsuzluk hallerinden biri olan hezlin koşulu, dille ifade edilmesi gerektiğidir. Şaka yapan kişi hükmü istemese de hükme neden olan şeyleri ister ve bu konuda iradesini kullanır. Ancak bunu iradesiyle söylemek ister fakat söylediği kelimenin anlamını kastetmez ve sözüne bir hüküm verilmesine razı olmaz. Hezl, kişinin rıza ve ihtiyarını etkilemediği için ehliyeti de etkilemez. Hâzil, irade ve rızası ile hareket eder, ancak hükmün yerine getirilmesini istemeyebilir.⁴ Bu bilgilerden sonra İslâm hukukunda irade ve beyan arasındaki kasten uyumsuzluk hallerinden biri olarak değerlendirilen hezl kavramı ile Türk hukukunda hezlin görünüşleri üzerinde durmak doğru olacaktır.

1. İslâm Hukukunda Hezl Kavramı

Hezl kelimesi sözlükte; zayıflık, cılızlık, ciddi olmamak, şaka yapmak anlamlarına gelir.⁵ Kuran-ı Kerim’de hezl “o, asla şaka değildir”⁶ şeklinde geçer. Bu bağlamda âyette hezlin hiçbir faydası olmayan her söz için kullanıldığına işaret edilmektedir. İslâm Hukuku’nda ise kasıt ve beyân arasındaki kasıtlı uygunsuzluk durumunu ortaya çıkartan, gayr-i ciddi anlamına gelen bir kavram olarak kullanılır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hezli;

¹ Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ (ö. 1999), *el-Medhalü'l-Fıkhîyyü'l-Âmmü-Ihrâcün Cedîdün bi-Tatvîr fi't-Tertîb ve't-Tebvîb ve Ziyâdât*, (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1433/2012), 1/366

² Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâ'i* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1974), 7/298; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni'el-Fâzi'l-Minhâc* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1377/1958), 2/44; Zerkâ, *el-Medhalü'l-Fıkhîyyü'l-Âmm*, 1/353-354; H. Yunus Apaydın, “İrade Beyanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/387.

³ İslam Demirci, “Hata Sebebiyle İrade ve Beyan Arasında Meydana Gelen Uyuşmazlık Fukahanın Yaklaşımı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (Nisan 2013), 26.

⁴ Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, thk. Muhammed Mu'tasimbillâh el-Bağdâdî, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994, 4/496-497; Karlı, *Ümit, Mezheplere Göre Ceza Ehliyeti ve Günümüz Hukukuyla Mukayesesi*, (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 63; Mehmet Naim Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2014, 86.

⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mürkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 11/696.

⁶ et-Târık, 86/14

“kendisiyle bir anlam kastedilmeyen şey,” olarak tanımlamaktadır.⁷ Bu tanıma göre boş laf yapan, eğlenen alaycı/müstehzi bir kişi kendi iradesi ve rızâsıyla konuşur ve hangi manayı ifade ettiğini de kendi bilir. Buna rağmen konuşmasının gerektirdiği hükümleri kastetmez.⁸ Nitekim “ameller niyete göredir...”⁹ hadisi, bir fiilin geçerliliğinin yada geçersizliğinin, niyetin iyi veya kötü olmasına bağlı olduğuna dair amellerin şer’î hükmünü bildirerek niyet ile amel arasındaki ilişkiyi vurgular.¹⁰

Hezl; kişilerin bir olayı aralarında herhangi bir sebepten ötürü ciddiyetsiz olarak yapmaları bir latife, bir muvazaa/telcie -dış müdahale korkusuyla danışıklı akit yapmak- gibi anlamlara da gelir. Başka bir tarife göre hezl, bir şeyle kelimelerin bir anlama karşılık belirlenmesi amacına uygun olmayan bir şeyin kastedilmesidir. Bu tanımda bahsedilen aslında kelimelerle ilgili değil de akla ve Allah’ın hükümlerine uygun olmayan bir şeyin kastedilmesidir. Böylece söylenen söz akla uygun olmayan bir şeyi ifade ediyor ve hüküm doğurmaması kastediliyorsa hezl gerçekleşmiş olur ve hezl ile gerçekleşen tasarruflarda karşı tarafı korumak adına bazı hükümler ortaya çıkar.¹¹

Kişinin iradesi ve beyanı arasında uyumsuzluğun olması ehliyet arızalarında karşımıza çıkmaktadır. Ehliyet arızalarından olan hezl de kişinin yaptığı davranışlar ya da söylediği sözler ile kastettiği şey bağdaşmayabilir. Böyle bir durum karşısında yapılan tasarruf bazen muteber olur bazen olmaz. Çünkü hezilde amaç olmasına rağmen netice istenmemektedir.¹²

Tüm bunlardan yola çıkarak hezl; kişilerin kasıtlı olarak iradeleri ile beyanları arasındaki uyumsuzluk, bir şey kastetmemek ya da doğru olmayan bir şeyi kastetmek, kelimeyi sadece eğlenme amacıyla söylemek olarak ifade edilebilir. Bu ciddi olmayan sözü ifade eden kişiye ise İslâm hukukunda *hâzil* denilmektedir.¹³

⁷ H. Yunus Apaydın, “Hezl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/306-307.

⁸ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân* (Beyrutl: Daru’l-Marife, 2014), 1113; Mustafa b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *Çağdaş Yaklaşım ile İslâm Hukuku* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 1/271; Hasan Karakaya, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Beka Yayınları, 2013), 492; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2014), 202-203.

⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, (Kahire: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1. Baskı, 1400), “Bedi’il Vahyi”, 1; Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkakî, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1997), “İmâre”, 155; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu’s-Sahîh*, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Fedâilu’l-Cihâd”, 16.

¹⁰ Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393), *Câmi’u’l-Ulûm ve’l-Hikem*, (Beyrut: Daru’l-İbn Kesir, 2011), 10.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 1/235; Apaydın, “Hezl”, 17/306-307.

¹² Ekrem Buğra Ekinci - Ahmet Şimşirgil, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 90; Ekrem Koç, *Furu’ı Fıkıhta Usul-i Fıkıhın Yeri Kâsânî Örneği* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 105.

¹³ Apaydın, “Hezl”, 17/ 306-307.

Klasik Hanefî usulünde hezl, ehliyet arızası sayılmamakla birlikte bu bahsin içinde yer alır. Zira mükellefin şaka yapması, hükmün ehliyetine ve mevcudiyetine muhalif değildir. Bu sebepten dolayı da mükellef için var olan hitabın kaldırılması hiçbir surette kusur olarak kabul edilemez.¹⁴

Abdürezzâk es-Senhûrî hezli, cünun ve sarhoşluk halleri gibi iradeyi tamamıyla ortadan kaldıran durumlarla eşdeğer saymaktadır. Bazı İslâm hukukçuları hâzilin iradesine *gayr-i ciddi irade* denilmesini doğru bulmuşlardır. Çağdaş İslâm hukukçusu olan Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ise “*hezlin sözlü tasarrufun (iradenin kesin bir şekilde beyan edilmesi) rüknüne aykırı olduğu için akit ve tasarruflarda butlân veya fesada yol açabileceğini*” ifade etmektedir.¹⁵

Hezilde hukuki bir tasarrufun geçerliliğinden söz edilebilmesi için kişinin ehliyetiyle beraber irade ile beyanın birbirine uygun olması gerekmektedir. Bu nedenledir ki, temyiz yetkisi bulunmayan bir çocuğun, uyuyanın ya da akıl sağlığı bozuk olan kişilerin beyanı sonuç vermediği gibi; şaka ile beyan edilen veya halin durumuyla anlaşılan tek taraflı irade de hiçbir sonuç vermez. Örneğin rol yapan bir öğrencinin “*boşama*” lafzını zikretmesi beyanda bulunan kişiler için herhangi bir sonuç oluşturmaz.¹⁶

Manaları ve neye işaret ettikleri bilinen sözlerin neticelerinin kastedilmemesi ise iki durumda gerçekleşir. İlk durumda, lafzın hakiki anlamına aykırı bir şey kastedilmiş olursa, örneğin “*karım annem gibidir*” diyen kocanın zıhar’ı değil de saygıyı kastetmesi durumunda söylediği sözün hükümleri geçerli olmaz. Fakat neyi kastettiğine dair bir delil bulunmuyorsa bu lafızla ilgili hüküm geçerli olur. Diğer durumda ise eğer sözün gerçek anlamı kastediliyorsa bu hezl olarak adlandırılır ve sadece sözlü tasarruflarda geçerli olur.¹⁷ Bu iki durum dışında kişinin şaka yaptığına dair hiçbir işaret yoksa irade beyanının geçerli olduğuna dair İslâm âlimleri arasında ittifak vardır.¹⁸

Hezl, özellikle sözleşmelerde hukuki istikrar ve tarafsızlık ilkesi temelinde sadece durumun belirtilmesi ile sabitlenemez; tarafların sözleşmeye ilişkin olarak hezl yaptıklarını sözleşmeden önce beyan etmeleri zorunludur. Şart muhayyerliğinin aksine, bunun sözleşmede belirtilmesi zorunlu değildir. Tarafların hezlden maksadı, diğer kişilerin bu işlemin satış olduğunu düşünmeleri olduğundan, hezl durumunun sözleşmede belirtilmesi halinde tarafların

¹⁴ Apaydın, “Hezl”, 17/307.

¹⁵ Abdurrezzâk Ahmed Senhûrî (ö. 1971), *Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Menşuratü'l-Halebiyyi'l-Hukukiyye, 1998), 2/103; Zerkâ, *el-Medhalü'l-Fıkhiyyü'l-'Ammü*, 2/815.

¹⁶ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995), 442; Apaydın, “Hezl”, 17/306-307; Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, 88

¹⁷ Apaydın, “Hezl”, 17/307.

¹⁸ M. Mustafa Şelebi, *el-Medhal fi't-Ta'rif bi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1985), 453-463.

amacı gerçekleşmeyecektir. Bu anlamda, “bir zaruretten dolayı insanın yapmaya itildiği fiil,” olarak tanımlanan telcie/Muvâzaa; taraflardan birinin diğerine “*malımı sana satıyorum,*” diyerek sahte bir alım satım yapması ve buna şahitlik ederek satım akdini gerçekleştirmesidir. Bahsedilen durum Hanefîlerin genel görüşüne göre satış akdi fâsittir ve görünüşte hâzilin satışı ile aynı kabul edilir. Bazı âlimlere göre ise hezl, telcieden/muvâzaadan daha genel olduğu için telcie/muvâzaa hezlin bir türü olarak görülmüştür. Çünkü hezl şartının akitten önce ya da akit esnasında konulabilme imkânı varken, telcie/muvâzaa de mutlaka akitten önce şart konulması gerekmektedir. Şâfiîler telcie/muvâzaa satımının mün’akid olduğunu söylerken Hanbelîler ise bâtıl olduğunu söylemişlerdir.¹⁹

Genel olarak hezl; uyuyandan, mecnundan ve iradesini kaybetmiş kişilerin beyanlarından ayrılır. Çünkü bu kişilerin tasarruflarında kasıt yokken hâzilin tasarruflarında sebebe ilişkin bir kasıt vardır.²⁰

1.1. Hezlin Hukuki Sonuçları

İslâm hukukçuları genel olarak hazîlin yaptığı hukuki işlemlerin geçerli ve bağlayıcı olmayacağı konusunda ittifak olmakla beraber; “*üç şeyin şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve itk (bir rivayette rec‘at),*”²¹ hadisine binâen nikâh, talâk ve köleyi özgür bırakma gibi tasarruflarının kasıt aramaksızın bağlayıcı olduğunu ileri sürerler.²² Nitekim Mâlikî ve Hanbelî gibi bazı mezhepler, “*boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir,*”²³ âyetini delil olarak göstererek, talâk için gerekli olan lafızların niyete göre netice vereceğini ifade eder. Caferî mezhebinde de şaka yapan kişinin talâkı kabul edilmez.²⁴

Hanefîler, hezlin hukuki sonuçlarını belirlemek için ortaya çıkan tasarrufları kategorize etmektedirler. Buna göre “*cümlenin kendisiyle ilgisi olmayan sadece ifadenin kendisiyle ilgili olan her hüküm (rıza ve tercihe bakılmaksızın sadece sebebe bağlı olan her hüküm), hezle*

¹⁹ Burhânuddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübeddî* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2006), 1/229; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Kitabu'l-Mecmu'Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/334; Ebû'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 682/1283), *el-Muğni* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1984), 4/237; Apaydın, “Hezl”, 17/307-308.

²⁰ Apaydın, “Hezl”, 17/307-308.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1332/1918), “Talâk”, 13; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi (ö. 275/889), *es-Sünen* (Kahire: Dâru'l-İbni'l-Cevzi, 1432/2011), “Talâk”, 9; - Tirmizî, “Talâk”, 9.

²² Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), *el-Mühezzeb* (Beyrüt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/104; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 24/39; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 10/117; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/234-235.

²³ el-Bakara, 2/227.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el- Yemenî(ö. 1250/1834), *Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr* (Mansûra: Dâru'l-Vefâ', 2003), 6/264; M. Mustafa Şelebi, *Ahkâmu'l-Üsre fi'l-İslâm*, (Beyrut: Daru'n-Nehdati'I-Arabiyye, 1347/1977), 483.

*rağmen sabit iken, rızaya ilişkin hükümler (hükme rıza bulunmadığı için) sabit değildir,”*²⁵ şeklinde bir açıklamada bulunarak hâzilin yaptığı tasarruflar sonucu ortaya çıkan hükümleri üç alanda incelemektedirler. Bunlar; inşâât, ihbârât ve itikâdâtır. Çünkü bir tasarruf, bir şer-i hükmü meydana getiriyorsa inşâât olarak değerlendirilirken; tasarruftan amaçlanan, olayı açıklamak ihbârât, tasarruftan amaçlanan olayı açıklamak değilse itikâdât olarak değerlendirilir.²⁶

1.1.1. İnşâât Hususlarında Yapılan Hezl

İnşâât hususlarında yapılan hezl bakımından akitler ve tasarruflar iki kısımda incelenebilir. İlk kısım fesh türünden olan diğeri ise fesh türünden olmayan akitler ve tasarruflardır.²⁷

1.1.1.1. Fesh Türünden Olan Akit ve Tasarruflarda Hezl

Hanefilere göre hezl ile yapılan bey', icâre, hibe, vakıf gibi tasarruflar fesh olunur. Çünkü bu tasarruflar şaka ile hüküm ifade etmezler. Feshi için öbür tarafın rızâsına veya hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur. Yalnız öbür tarafın bu durumu bilmesi gerekmektedir.²⁸ Bazı Hanefî âlimleri, *“hiçbriniz kardeşinin herhangi bir malını ciddi yahut şaka yoluyla almasın. Şayet biriniz arkadaşının bir değneğini bile bu şekilde alırsa onu geri iade etsin,”*²⁹ hadisini temel alarak sahibinin rızâsı olmadan bir mülkün alınmasını -şaka niyetiyle yapsa bile- gasp olarak kabul eder. Bu sebeple gasp eden kişi, mal elinde duruyorsa aynısını vermesi durmuyorsa tazmin etmesi gerekir.³⁰ Mâlikî mezhebi, hâzilin nikâh ve talâk hakkında aktardıkları fikirleri³¹ satım akdi hakkında da ifade etmektedirler. Nitekim bazı Mâlikîler, hâzilin mevcut tüm tasarruflarının kaldırılacağını zikrederler.³²

İbn Kayyim el-Cevziyye bu konuyu şöyle değerlendirir:

“Şaka yapan sonuçları düşünmeden sözü söylemiştir. Ancak hükümlerin sebepler üzerine düzenlenmesi akdi yapana değil şârie ait bir husus olduğu için kişi sebebi gerçekleştirmişse kendisi istesin veya istemesin onun hükmü kendisini bağlamaktadır. Hâzil, anlamını ve gereğini bildiği halde sözü kastetmiş ve irade

²⁵ Apaydın, “Hezl”, 17/309.

²⁶ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, nşr. Mümin Çevik vd. (İstanbul: Meral Yayınları, ts), 504.

²⁷ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 504.

²⁸ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara: Turhan Kitapevi, 2002), 56-57.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93.

³⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri* (Ankara: İsam Yayınları, 2015), 39.

³¹ Genel görüşe göre hâzilin boşaması bağlayıcı, nikâhı bağlayıcı değildir. (Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126), *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, thk. Abdulmecid Ta'me Halebî (Beyrut: Daru'l-Marife, 1997), 2/62)

³² İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehid*, 2/62; Apaydın, “Hezl”, 17/308.

etmiştir. Çünkü bir kelimeyi ifade etmek aynı zamanda kelimenin anlamını ifade etmek demektir. Bu nedenle sözünün sonucunu gerekir.”³³

Fesh türünden olan akit ve tasarruflarda hezl üç türlü olabilir; ilki akdin aslında, diğeri bedelin/semenin miktarında, sonuncusu bedelin/semenin cinsinde yapılan hezlerdir. Mevzubahis olan üç kısmın her birine göre de dört şekli mevcuttur; ilki tarafların hezlden vazgeçme üzerine ittifak etmeleri durumunda; akit sahih ve bağlayıcı, hezl batıl olur. Diğeri hezl üzerine devam etme konusunda ittifak etmeleri durumunda; akit fasit olur. Nitekim taraflardan birinin akdi fesh etmesi durumunda; akit geçersiz sayılır. Fakat her iki tarafın akdin devam ettirilmesi için onay vermesi durumunda ise akit geçerli olur. Ebû Hanîfe’ye göre tarafların seçimleri için üç gün müddet vardır. Bu müddetin sona ermesiyle akit tekrardan fasit olur. Bir diğeri Ebu Hanife’ye göre vazgeçme ve devam noktasında anlaşmaları veya anlaşamamaları halinde akit geçerlidir. Fakat Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre akit geçerli olmaz.³⁴

Tarafların bedelin/semenin miktarında veya cinsinde hezl yapmaları durumunda Ebû Hanîfe’ye göre yukarıda sayılan dört şekilde de hezl değil akdin zahiri dikkate alınır. Zira ciddiyet akdin zahirindedir ve mümkün oldukça ciddi bir şekilde yapılması gerekir. Keza asıl akit ciddi olarak yapılmıştır. İmâmâyın’e göre bedeli cinsinde olan hezlin dört şeklinde de hezl değil akdin zahiri dikkate alınırken bedelin miktarında olan hezilde, tarafların hezlden vazgeçtiğini ittifak etmeleri durumunda yaptıkları akit geçerli olur.³⁵

1.1.1.2. Fesh Türünden Olmayan Akit ve Tasarruflarda Hezl

Hz. Peygamber, “*üç şeyin ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve itk.*” buyurmaktadır. Fakat bazı rivayetlere göre nikâh, talâk, ric’at iken bazı rivayetlerde nikâh, talâk, adak, köle azadı olarak geçmektedir. Burada bahsedilen akitler, fesh türünden olmayan akit ve tasarrufların içinde yer alır.³⁶

Fesih türünden olmayan akit ve tasarruflarda hezl üç şekilde gerçekleşebilir; ilki talâk, kısastan af, nezir, yemin, nikâh, boşanma kasıtları olmadan alenî olarak boşanma beyanında bulunulması gibi konularda mal söz konusu olmadığı için hezl bâtil, tasarruflar sahihtir.³⁷ Hezl ile oyun oynamak bir sayılmaktadır. Yukarıda bahsedilen tasarrufların geçerli olması

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşki el-Hanbelî (ö. 751/1350), *İ’lâmü’l-Muvakkî’in ‘an Rabbi’l-‘Âlemîn*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dar’ul-Fikr, 1397/1977), 3/132-138.

³⁴ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 505-506; Apaydın, “Hezl”, 17/309.

³⁵ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 506; Apaydın, “Hezl”, 17/309-310.

³⁶ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 492-493.

³⁷ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 506; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/236.

için kişinin bu sözlerle onların ne ifade ettiği hükmü kastetmiş olmasına bakılmaz. Çünkü hükmü kastetme bulunmadığında, hükme rıza bulunmamış olur. Bu ise muhayyerlik koşulu bulunsa bile bu tasarrufların bağlayıcılığına engel oluşturmaz.³⁸

Kişilerin hezl yoluyla nişanlanmaları -gerek iki taraf nişanlanmanın hezl ile olduğunu bilsin gerek nişanlanmayı arzu etmemekle beraber başkalarını aldatmak için olsun- hukuken geçersiz sayılır.³⁹ Nitekim kılıç çekip birisine saldıran kişinin, -saldıran kişinin hezl yaptığına dair işaretinin olması durumunda- saldırılan kimsenin bu saldırıyı ciddiye alarak öldürülmesi câiz değildir. Fakat saldıran kişinin halinin ciddiyete delalet etmesi durumunda, saldırılan kimsenin nefisini kurtarmak için saldırıyı öldürmesi câizdir.⁴⁰

Fesih türünden olmayan akit ve tasarruflarda hezli şekillerinden bir diğeri malın kendisinde asıl değil tabî olduğu -nikâh gibi- tasarruflarda taraflar akdin esasına dair hezl yapımları durumunda; örneğin mehri içeren tasarruflarda göstermelik evlilik sahih, hezl batıl olur. Fakat tarafların mehrin miktarına dair hezl yapımları durumunda; hezlden cayma konusunda ittifak edilir ise miktar, akit sırasında söylenilen olarak kabul edilir. Bilâhire hezli devam ettirme konusunda ittifak edilir ise miktar, hezl sırasında kararlaştırdıkları olarak kabul edilir. Çünkü mehir amaç değildir. Mehir hiç zikredilmese bile nikâh akdi sahih olur. Hezle de belirlenen miktarın kabul edilmesi demek; ciddiyeti hezle tercih etmiş olmak demektir. Tarafların, akit sırasında cayma ya da devam ettirme konusunda bir şey hatırlamadıkları hususunda ihtilaf veya ittifak etmeleri durumunda; Ebû Hanîfe'ye göre hezl sırasında söylenilen miktar dikkate alınırken İmâmeyn'e göre akit sırasında söylenilen kabul edilir.⁴¹

Fesih türünden olmayan akit ve tasarruflarda hezlin şekillerinden sonuncusu, malın kendisinde amaç olduğu tasarruflardır. Mal karşılığında âzat etmek, muhâlea (hul'), kasten adam öldürme suçunda diyet konusunda anlaşma vb konular bu gruba girer. Nitekim muhâleanın (hul') aslına ilişkin hezl yapılması durumunda; hezli devam ettirme veyahut cayma konusunda ittifak ya da ihtilaf edilir ise İmâmeyn'e göre boşanma gerçekleşirken Ebû Hanîfe'ye göre boşanma gerçekleşmez.⁴²

1.1.2. İhbârât (İkrar) Hususlarında Hezl

İhbarat hususlarında hezl; gerek bey' ve icâre gibi fesh türünden olan şeyleri ihbar etme olsun gerek kısastan afv gibi fesh ihtimali olmayan şeyleri ihbar olsun genellikle iptal eder. Bu

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/95.

³⁹ Nuri Kahveci, *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 60.

⁴⁰ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549), *Mülteka'l-Ebhur* (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2013), 2/197-198.

⁴¹ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 506; Apaydın, "Hezl", 17/311.

⁴² Apaydın, "Hezl", 17/311.

bağlamda Hanefî, Hanbelî ve Mâlikî hukukçuları; “*üç şeyin ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve utk (bir rivayete göre rec’at),*” hadisine dayanarak nikâh, talâk, ric’atın dışında kalan tasarruflarla alakalı konularda hâzilin ikrarını kabul etmemektedirler.⁴³ Zira ihbar, bildirilenin mevcudiyeti üzerine inşa edilirken hezl bildirilenin yokluğu üzerine kuruludur.⁴⁴

Nitekim hezl, ibrayı iptal eder. Kişinin borçlusunu şaka yoluyla ibra etmesi durumunda bunun bir hükmü olmaz. Yine bir kişinin hezl yoluyla şüf’ a hakkını müvasebeden önce iptal etmesi durumunda mevzubahis olan hak sakıt olurken müvasebeden sonra iptal etmesi durumunda sakıt olmaz, baki kalır.⁴⁵

1.1.3. İtikâdât Hususlarında Hezl

İnanç, ciddi bir mesele olduğu için alay etmek, şaka yapmak ve dalga geçmek meşru görülmez. Bundan dolayı inançla ilgili hezl dikkate alınır. Örneğin, bir kişinin hezl yoluyla inkâr ettiğini beyan etmesi durumunda tövbe etmediği sürece kâfir olur ve mürted hükmü uygulanır.⁴⁶ Çünkü itikadi konularla ilgili şaka yapmak demek bu meseleler ile dalga geçmek demektir. İnsanın din ile dalga geçmesi ise kişiyi küfre götürür. Nitekim bir âyette şöyle buyrulur:

*“Onlara soracak olsan mutlaka, “Biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!” derler. De ki: “Siz Allah ile O’nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?” Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını günaha ısrarcı davranmış oldukları için azaba uğratacağız.”*⁴⁷

Konu ile ilgili âyeti temel alarak bazı İslâm âlimleri; Allah’ın zatının, sıfatlarının, isimlerinin, emir ve yasaklarını inkâr etmenin küfür olduğu konusunda ittifak ettikleri gibi küçümseyici sözlerin, şaka ve Allah ile alay etmenin de küfrü gerektirdiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁸

Hanefî âlimleri, kişinin hezl yoluyla dinden dönmesini ya da kâfirliği gerektirecek sözlerin söylenmesini -din hafife alınacağından dolayı- küfür saymaktadır.⁴⁹ Âlimlerin çoğuna

⁴³ Ahmet Duran, *İslâm Hukukunda İkrar ve Hükmü* (İstanbul: Ant Yayınları, 2008), 97.

⁴⁴ Apaydın, “Hezl”, 17/311.

⁴⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/236-237.

⁴⁶ Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 504-505.

⁴⁷ et-Tevbe, 9/ 64-66.

⁴⁸ Yusuf Kerimoğlu, *Emanet ve Ehliyet* (İstanbul: Ölçü Yayınları, 1985), 1/236.

⁴⁹ Apaydın, “Hezl”, 17/311.

göre, şaka yapan kimsenin hoş vakit geçirmek maksadıyla inancına aykırı bir şey söylemesi de tekfiri gerektirir. Çünkü kesinliği olan nasslar, şaka yapıldığı söylenerek hafife alınmıştır.⁵⁰

İslâm'da insanlar gülsün, eğlensin diye de olsa yalan söylemek caiz değildir. Hz. Peygamber, “*etrafındakiler gülsün diye konuşup da yalan söyleyenlere yazık, çok yazık,*” buyurarak şaka için yalan söyleyenlerin acınacak bir duruma düştüğüne işaret eder. Şaka niyetiyle de olsa insanın şeref ve haysiyetine, şer’i hudutlara kimse dokunamaz. Ayrıca işi gücü şaka olan kimse cemiyet karşısında güvenini kaybeder. Fakat İslâmi sınırlar içerisinde mizah, şaka veya latife yapmak mübahtır.⁵¹ Nitekim Hz. Peygamber de şaka yapardı ancak şaka yaparken daima doğruyu söylerdi. Hz. Âişe’den aktarılan şu rivayet Hz. Peygamber’in yalansız şaka yaptığına dair verilebilecek güzel bir örnektir:

“İhtiyar kadının birisi Peygamberimiz’e gelerek: Yâ Rasûlallâh! Cennete girmem için Allah’a dua et!, der. Efendimiz -aleyhisselatü vesselâm- ise: Cennete yaşlı kadınlar giremez!, diye mukâbelede bulunur. Verilen cevabın nüktelerini anlayamayan kadıncağız üzülür ve ağlamaya başlar. Bunun üzerine Âlemlere Rahmet Efendimiz durumu ona şöyle açıklar: Yaşlı kadınlar cennete o hâlleriyle değil, genç ve güzel olarak girerler. Zira Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de; ‘Biz (cennete giren kadınları) defterleri sağdan verilenler için yeniden yaratmışızdır; onları eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler kılmışızdır.’ (el-Vâkıa,35-38) buyuruyor.”⁵²

2. Türk Hukukunda Hezlin Görünümü

İrade ve beyan arasındaki kasten uyumsuzluk, İslâm hukuku literatüründe -iki taraflı veya tek taraflı olmasına bakılmaksızın- hezl kavramı ile ifade edilirken; Türk hukukunda kullanılan -iki taraflı kasti uyumsuzluk hali kapsamına giren- muvazaa ve telcie ile -tek taraflı kasti uyumsuzluk hali kapsamına giren- latife beyanı ve aklî kayıt, genellikle hezl kavramı kapsamında değerlendirilebilir.⁵³ Buna göre İslâm hukukundaki hezlin Türk hukukundaki görünümünü aşağıdaki konu başlıkları altında değerlendirebiliriz.

2.1. Türk Hukukunda İrade ile Beyan Arasında Oluşan Uyumsuzluk Halleri

Türk Hukukunda iki taraflı hukuki tasarruf özelliğinde olan sözleşmeler, kurulabilmeleri açısından her iki tarafın karşılıklı ve uyumlu olarak iradelerini ifade etmeleri gerekmektedir.

⁵⁰ Muhammed Emîn B. Ömer B. Abdilazîz El-Hüseynî ed-Dımaşki (ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 9/7.

⁵¹ Kerimoğlu, *Emanet ve Ehliyet*, 2/205.

⁵² Tirmizî, “Şemâil”, 91-92.

⁵³ Apaydın, “Hezl”, 17/307.

Nitekim bir sözleşmenin geçerli bir şekilde kurulabilmesi için tarafların sadece karşılıklı irade beyanları arasında değil, aynı zamanda iradeleri ile beyanları arasında da uyum olması gerekir. Bu bağlamda içsel bir özelliğe sahip olan irade ile onun dışa yansımaları özelliğine sahip olan beyan arasında bazen kasıtlı ya da kasıtsız olarak uyumsuzluk halleri tezahür edebilir.⁵⁴ Çalışmanın bu kısmında konumuzu ilgilendiren irade ile beyan arasında oluşan kasıtlı uyumsuzluk hallerini aşağıdaki konu başlıkları altında ele alınacaktır.

2.1.1. İsteyerek ve Bilerek Yapılan Uyumsuzluk Halleri

2.1.1.1. Latife beyanı

Türk Hukukunda latife yani şaka beyanı; iradesini beyan eden kişinin ciddi olarak istemediği ancak görünüşte ve sözde beyan mahiyetinde olan irade beyanına denir.⁵⁵ Şaka olarak yapılan ya da ölçüsü özellik taşıyan beyanlar bu gruba girer.⁵⁶ Binâenaleyh kişi sırf muhabbet olsun diye veyahut dalga geçmek, övünmek ya da örnek vermek amacıyla beyanda bulunabilir.⁵⁷ Örneğin, ders sırasında öğretmenin konunun daha iyi anlaşılması için “*telefonumu satıyorum,*” ifadesine karşılık bir öğrencinin “*satın alıyorum,*” cevabını vermesinin gerçek anlamda olmayıp bundan bir latife anlamı doğar ve bu sebeple akit kurulmaz.⁵⁸

Genel olarak Türk medeni kanununda latife beyanı ile yapılan tasarruflarda karşı tarafın objektif olarak ciddi olmadığına anlaşılması durumunda; beyan bağlayıcı değildir.⁵⁹ Fakat şaka yaptığına dair bir ibare bulunmaması durumunda; beyan kişiyi bağlar ancak hata hükümlerini devreye sokarak anlaşmayı iptal edebilir.⁶⁰ Diğer taraftan latife beyanında bulunan kişi kusurlu olduğu için karşı tarafın uğramış olduğu zararı tazmin eder.⁶¹

⁵⁴ Turgut Akıntürk - Derya Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku/Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2020), 53.

⁵⁵ Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku/Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 53; Fatih Bilgili - Ertan Demirkapı, *Borçlar Hukuku* (Bursa: Dora Yayınevi, 2017), 56.

⁵⁶ Safa Reisoğlu, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2000), 77.

⁵⁷ Abdülkerim Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Monopol Yayınları, 2019), 117.

⁵⁸ Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 53-54; Bilgili - Demirkapı, *Borçlar Hukuku*, 56.

⁵⁹ Kocayusufpaşa - Hatemi - Serozan - Arpacı, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm- Borçlar Hukukuna Giriş Hukukî İşlem Sözleşme* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2010), 1/344; Şahin Akıncı, *Borçlar Hukuk Bilgisi* (Konya: Sayram Yayınları, 2011), 88.

⁶⁰ Kocayusufpaşa - Hatemi - Serozan - Arpacı, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm- Borçlar Hukukuna Giriş Hukukî İşlem Sözleşme*, 1/344; M. Kemal Oğuzman - M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2021), 1/93; Akıncı, *Borçlar Hukuk Bilgisi*, 88.

⁶¹ Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 117; İsmail Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri* (Ankara: Detay Yayınevi, 2013), 43-44; Şaban Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2010), 124; Doğan Şenyüz, *Borçlar Hukuku* (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003), 27.

2.1.1.2. Zihni Kayıt

Türk hukukunda zihni kayıt; irade beyanını yapan kişinin beyan ettiği sonucu istemediğini kendi zihninde -iç dünyasında- saklamasına denir.⁶² Bu bağlamda kişinin, kasıtlı bir şekilde gerçek iradesi dışında farklı bir beyanda bulunması -icabı kabul etmek istememesine rağmen kabul beyanında bulunması- durumunda; zihni kayıt söz konusu olur.⁶³ Zihni kayıta, beyan eden kişi aslında ciddi bir beyanda bulunmasına rağmen beyanının hukuki sonuçlarını istemez. Bu bağlamda latife (şaka) beyanında bulunan kişinin şaka yaptığı açık bir şekilde anlaşılırken; zihni kayıt ile beyanda bulunan kişinin şaka yaptığı açık ve anlaşılır değildir. Zihni kayıta bulunan kişinin muhatabı, bu beyanı ciddiye alması beklenen bir durumdur.⁶⁴

Örneğin, kişi bir başkasına şahitlik yapma, borç verme, kefil olma, sözleşmeyi fesh etme vb. konularda, olumlu bir şekilde beyanda bulunuyor fakat aslında bu durumların gerçekleşmesini istemiyor. Bu bağlamda kişinin içinden hayır düşünmesine rağmen evet demesi zihni kayıt gerçekleştiğini göstermektedir.⁶⁵ Örnekte görüldüğü gibi beyan eden kişi, gerçekte hukuki bir işlem yapma niyeti yokken varmış gibi beyanda bulunmaktadır. Bu durum irade ile beyan arasında kasıtlı olarak bir uyumsuzluğun ortaya çıktığını gösterir.⁶⁶ Bu bağlamda zihni kayıt ile beyan eden kişinin yaptığı tasarruflar -muhatabın zihni kayıt yaptığını bilinmemesi halinde- geçerli kabul edilir ve beyan eden kişiyi bağlar. Çünkü karşı tarafın zihninde, neler olduğu beyan etmediği sürece anlaşılabilir. Ayrıca zihni kayıt yalan beyan olarak da kabul edildiği için yalan beyanda bulunan kişi, hata hükümlerine dayanmadığı gibi beyanının sonuçlarına katlanır.⁶⁷ Öte yandan, zihni kayıt beyanında bulunulan durumu karşı tarafın bilmesi durumunda; zihni kayıta bulunan kişinin yaptığı tasarruflar geçerli olmaz.⁶⁸

2.1.1.3. Muvazaa

Muvazaa; taraflar arasında, aleni işlemin kendi aralarında hiçbir hükmün olmadığına dair anlaşmaları ve üçüncü kişilere karşı sahte bir işlem yapmak konusunda akdettikleri gizli

⁶² Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 54: Bilgili - Demirkapı, *Borçlar Hukuku*, 57; Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 124-125: Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 27.

⁶³ Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 51: Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 27-28.

⁶⁴ Bilgili - Demirkapı, *Borçlar Hukuku*, 57.

⁶⁵ Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 125: Bilgili - Demirkapı, *Borçlar Hukuku*, 57: Reisoğlu, *Borçlar Hukuku*, 77; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021), 314.

⁶⁶ Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 54.

⁶⁷ Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 125: Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 52: Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 118: Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 54; Ali Naim İnan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara Seçkin Yayıncılık, 2014), 245; Reisoğlu, *Borçlar Hukuku*, 104.

⁶⁸ Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 52: Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28.

bir anlaşmadır.⁶⁹ Taraflar, irade ile beyanı arasındaki uyumsuzluğu kasıtlı olarak gerçekleştirir. Böylece üçüncü şahısları kandırmak, ancak kişinin hakiki iradesine uymayan ve aralarında bir hüküm veya netice gerçekleştirmeyen bir görünüm oluşturmak için bir anlaşma ortaya çıkar.⁷⁰

Muvazaalı işlem ile kişiler gerçekte istedikleri hukuki işlemde farklı bir hukuki görünüm oluştururlar. Açıklığa kavuşmuş bir hukuki işlemin hükümlerinin taraflar arasında gizli kalacak başka bir işlemin değiştirilmesi ya da yürürlükten kaldırılması halinde muvazaa ortaya çıkar.⁷¹

Muvazaanın, mutlak ve nispi olmak üzere iki çeşidi vardır. Buna göre; ortada gerçek bir sözleşme yokken üçüncü şahıslara karşı varmış gibi gösterilerek yapılan bu sözleşmenin tarafları bağlamayacağı konusunda tarafların anlaşmaya varması durumuna *mutlak muvazaa*; adî muvazaa ya da basit muvazaa denir.⁷² Nispi muvazaadan farkı *gizli işlemin olmamasıdır*.⁷³

Mutlak muvazaaya örnek olarak, kişi alacaklısının takibinden kurtulmak adına arkadaşıyla anlaşarak mallarını ona satması durumu verilebilir. Bu durum, gerçekte akit yapılmadığını, aralarında bir anlaşma olduğundan muvazaadan ibaret olduğunu gösterir. Zira irade ile anlaşmanın gerçekte olan niteliği uyumlu değildir.⁷⁴

Muvazaanın diğer bir çeşidi olan nispi muvazaa; tarafların, üçüncü kişilere karşı yapıyormuş gibi göründükleri anlaşmanın altında, fiilen gerçekleşmesini istedikleri başka bir davayı gizleyerek bunu yapmaları olarak ifade edilir.⁷⁵ Buradaki amaç, gerçekte olan anlaşmaları üçüncü kişilerden gizlemektir. Binâenaleyh bir eylemin başka bir eylemin arkasına gizlenmesi ile muvazaa anlaşması genellikle gizli anlaşmanın bir parçasını oluşturduğunu gösterir. Ancak muvazaa anlaşması, özünde zahiri anlaşmanın arkasına gizlenen gizli anlaşmadan bağımsız bir varlığa sahiptir. Bu bağlamda nispi muvazaada, biri gerçek diğeri görünürde olmak üzere iki anlaşma tezahür eder.⁷⁶

⁶⁹ Turhan Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), 83; Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 52; Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 54.

⁷⁰ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 83; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28; Bilgili - Demirkapı, *Borçlar Hukuku*, 57; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 118; Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, 54.

⁷¹ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 83.

⁷² Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 86; Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 53; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28; Kayhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 126; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 119.

⁷³ Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 119.

⁷⁴ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 86; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28; Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 53; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 119.

⁷⁵ Kayhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 126; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 120.

⁷⁶ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 84; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28; Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 53

Nispî muvazaa; anlaşmanın niteliğine, konusuna veya şartlarına dair ya da tarafların şahsında olacak şekilde gerçekleşebilir. Bu bağlamda anlaşmanın niteliğine dair yapılan muvazaalı işlem, gizliden yapılan ile açığa vurulan akdin niteliğini değiştirir. Anlaşmanın konusunda veya şartlarında yapılan muvazaada taraflar, görünürdeki anlaşmayı ciddi olarak isteseler de kendi iç iradelerine göre kendi aralarında anlaştıklarından farklı birkaç şart belirlemişlerdir. Tarafların şahsında yapılan muvazaa ise hukuki süreçten yararlanan kişinin yerine başka bir kişinin geçmesi ile gerçekleşir.⁷⁷

Mutlak muvazaa, hukuki mahiyeti bakımından bir akit olduğu için kendisini latife beyanlarından ve zihni kayıttan ayırır.⁷⁸ Böylece muvazaada tarafların beyanı değil iradeleri muteber olduğu için hüküm ortaya çıkmaz.⁷⁹

Açığa vurulan muvazaa (muvazaalı muamele); üçüncü şahısları kandırmak ve hakiki iradelerine aykırı bir durum olduğunu varmış gibi göstermek için tarafların yaptığı muameledir. Bu muamelede bulunan kişinin tasarrufu sonucunda taraflar arasında bir hüküm söz konusu değildir.⁸⁰

Taraflar arasında ciddi olarak istedikleri fakat baş bir durumun arkasına gizledikleri anlaşmalarda ise muvazaalı anlaşmayı ortadan kaldırarak yerine geçer ya da muvazaa hangi konuda ise değiştirilerek -imkânsız, haksız bir sebep ve ahlak dışı bir şey olmaksızın- geçerli bir sonuç meydana getirir.⁸¹

Muvazaalı bir tasarrufun geçersiz olduğunu, menfaati bulunan üçüncü kişiler de iddia edebilir. Mahkemede taraflar, hukuki bir işlemin muvazaa nedeniyle geçersiz olduğunu iddia etmeseler bile, hâkim muvazaayı dikkate alır. Muvazaalı anlaşmanın geçersiz olduğu, dürüstlük kurallarına aykırı olmamak kaydıyla herkes aleyhine ileri sürülebilir.⁸² Ayrıca muvazaalı bir evlenme, evlat edinme gibi durumlar; Türk Medeni Kanunda hangi hallerde batıl sayılacağı belirtildiği için kendiliğinden batıl sayılamaz.⁸³

Sonuç

⁷⁷ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 84; Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 126.

⁷⁸ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 87-88.

⁷⁹ Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 54; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 119; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 356-357.

⁸⁰ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 88; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 28-29.

⁸¹ Esener, *Borçlar Hukuku I- Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, 89-90; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 29; Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 128; Akıntürk - Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler- Özel Borç İlişkileri*, 56.

⁸² Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 54; Kayıhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 127; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 119; Yıldırım, *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 120.

⁸³ Kayar, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler-Özel Borç İlişkileri*, 54.

İslâm hukukunda, tasarrufların geçerli olması iradeye bağlıdır. Kişinin hür iradesi ile düşünerek tasarrufta bulunulması istenmiştir. İrade, rızâ ve ihtiyâr üzerine kurulmuştur. Bu ihtiyarı ve rızâyı etkileyen ehliyet arızaları, insanın sözlü ve fiili tasarruflarını etkiler. Ehliyeti kısıtlayan, ortadan kaldıran, hükmü değiştiren arızalar; semavî ve müktesep arızalar olarak ikiye ayrılır. Boş laf yapan, eğlenen veya sözüne dini hüküm ve netice terettüp etmesini kastetmeyen alaycının(müstehzinin) sözü, ciddiyetin zıttı olan hezl; ehliyeti etkileyen müktesep arızalardan sayılmaktadır.

İslâm hukunda hezlin tasarruflara etkisi itikadî, haberî ve inşâi olarak üç başlık altında incelenebilir. İnanç konusunda; hâzil sözün hükmünü kastetmemiş bile olsa yaratan ile dalga geçtiği için sözü geçerli olur. Çünkü İslâm ile alay, küfrü gerektirir. Kuran'da ilgili yerlerde bahsedildiğine göre şaka da olsa tövbe edilmedikçe alay eden kişi, dinden dönmüş olur. Hezle yönelik diğer bir tasarruf başlığı olan haber ise olayları açıklamak, açıkça söylemek demektir. Haberde, konu ne olursa olsun hezl, ihbarı batıl yapar. Çünkü hezl, haber verilen şeyin yalan olduğunu gösterir ve ileride dönülmesi olmayan şeylerin hiçbir hukuki sonucu olmaz. İnşâ konusunda yani dinî-hukukî hüküm doğuran tasarruflarda; hâzilin yaptığı bazı tasarruflar geçerli olurken bazıları geçersiz sayılmaktadır. Hz. Peygamber; üç şeyin şakası olamaz derken saydığı tasarrufların şakası ile ciddisini eşit tutmuştur. Bu üç şey bazı rivayetlere göre nikâh, talâk, ric'at iken bazı rivayetlere göre nikâh, talâk, köle azadıdır. Bazı rivayetlerde ise nikâh, talâk, adak, köle azadıdır. Bu hadise dayanarak fesh ihtimali bulunamayan tasarruflarda yapılan şaka, ciddi gibidir. Yani hezl bile olsa geçerli sayılır. Bunun dışındaki fesh ihtimali bulunan alışveriş, hibe, vakıf gibi tasarrufları hezl, batıl kılar.

Türk hukukunda ise hezlin görünümü olarak bahsi geçen durumlar şöyle özetlenebilir: Latife beyanı ile bulunulan tasarruflar bağlayıcı değildir. Zihni kayıt ile beyanda bulunan kişinin tasarrufları ise muhatabının bilmemesi durumunda geçerli sayılırken, bilmesi durumunda geçerli sayılmaz. Mutlak muvazaa ile yapılan işlemlerde hüküm ortaya çıkmazken nispî muvazaa ile yapılan işlemler geçerli kabul edilir.

Genel olarak hezl; şaka, latife, muvazaa, telcie olarak da adlandırılan ciddiyetin zıddıdır. İnsanların herhangi bir nedenle kendi aralarında bir durumu ciddi olmdan yapmaları-latife, şaka, muvazaa ve telcieyi de kapsayan- hezlden başka bir şey değildir. Bu bağlamda İslâm hukukunda irade ve beyan arasındaki kasten uyumsuzluk hallerinden biri olan hezl kavramına karşılık Türk Hukukunda latife beyanı, zihni kayıt ve muvazaa kavramları kullanılır.

Kaynakça

- Akıncı, Şahin. *Borçlar Hukuk Bilgisi*. Konya: Sayram Yayınları, 2011.
- Akıntürk, Turgut - Ateş Karaman, Derya. *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler - Özel Borç İlişkileri*. İstanbul: Beta Basım Yayınları, 2020.
- Ali Haydar Efendi, Büyük. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. nşr, Mümin Çevik vd. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Ansay, Sabri Şakir. *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi, 2002.
- Apaydın, H. Yunus. “İrade Beyanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/387-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- , “Hezl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/306-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 11. Baskı, 2014.
- Bilgili, Fatih - Demirkapı, Ertan. *Borçlar Hukuku*. Bursa: Dora Yayınevi, 2017.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (ö. 730/1330). *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*. thk. Muhammed Mu'tasimbillâh el-Bağdâdî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Baskı, 1400.
- Çapras, Mehmet Naim. *İslam Hukukunda Mizah*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demirci, İslam. “Hata Sebebiyle İrade ve Beyan Arasında Meydana Gelen Uyuşmazlık Fukahanın Yaklaşımı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (Nisan 2013), 259-292.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*. Ankara: İsam Yayınları, 2015.
- Duran, Ahmet. *İslâm Hukukunda İkrar ve Hükümü*. İstanbul: Ant Yayınları, 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *es-Sünen*. Kahire: Dâru'l-İbni'l-Cevzi, 1432/2011.

Ekinci, Ekrem Buğra - Şimşirgil, Ahmet. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.

Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021.

Esener, Turhan. *Borçlar Hukuku I - Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 956/1549). *Mülteka'l-Ebhur*. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi 2013.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımeşkî (ö. 1252/1836). *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2. Baskı, 1992.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el Hanbelî (ö. 751/1350). *İ'lâmü'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Âlemîn*. 7 Cilt. Beyrut: Dar'ul-Fikr, 1397/1977.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 682/1283). *el-Muğnî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1984.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/887). *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1332/1918.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393). *Câmi' u'l-Ulûm ve'l-Hikem*. Beyrut: Daru'l-İbn Kesir, 2011.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126). *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. thk: Abdulmecid Ta'me Halebî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.

İnan, Ali Naim. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.

Kahveci, Nuri. *İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Beka Yayınları, 2013.

Karşlı, Ümit. *Mezheplere Göre Ceza Ehliyeti ve Günümüz Hukukuyla Mukayesesi*, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191). *Bedâiu's-Sanâi ft Tertîbi'ş-Şerâ'î*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 2. Baskı, 1974.

Kayar, İsmail. *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler - Özel Borç İlişkileri*. Ankara: Detay Yayınevi, 2013.

Kayihan, Şaban. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2010.

Kerimoğlu, Yusuf. *Emanet ve Ehliyet*. 2 Cilt. İstanbul: Ölçü Yayınları, 1985.

Kocayusufpaşa - Hatemi – Serozan - Arpacı. *Borçlar Hukuku Genel Bölüm- Borçlar Hukukuna Giriş Hukukî İşlem Sözleşme*. 3 Cilt. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2010.

Koç, Ekrem. *Furu-ı Fıkhta Usul-i Fıkhın Yeri Kâsânî Örneği*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.

Merginânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî (ö. 593/1197). *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 2006.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1997.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277). *Kitâbu'l-Mecmû Şerhu'l- Mühezzeb li'ş-Şîrâzî*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Oğuzman, M. Kemal - Öz, M. Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2021.

Rağîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği). *el- Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrutl: Daru'l-Marife, 2014.

Reisoğlu, Safa. *Borçlar Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2000.

Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed (ö. 1971). *Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Menşuratü'l-Halebiyyi'l Hukukiyye, 1998.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090). *el-Mebsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

Şelebi, M. Mustafa. *Ahkâmu'l-Üsre fi'l-İslâm*. Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye 1347/1977.

----- . *el-Medhal fi't-Ta'rif bi'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1985.

Şenyüz, Doğan. *Borçlar Hukuku*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el- Yemenî(ö. 1250/1834). *Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*. 6 Cilt. Mansûra: Dâru'l-Vefâ', 2003.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (ö. 476/1083). *el-Mühezzeb*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî elfâzi'l Minhâc*. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1377/1958

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892). *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1998.

Yıldırım, Abdülkerim. *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Monopol Yayınları, 2019.

Zerkâ, Mustafa b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1999). *Çağdaş Yaklaşımla İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.

----- . *el-Medhalü'l-Fıkhıyyü'l- 'Âmmü-İhrâcün Cedîdün bi-Tatvîr fi't-Tertîb ve't-Tebvîb ve Ziyâdât*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1433/2012.

Zeydan, Abdülkerim. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995.